

Flygtninge og Indvandrere

i

den almene boligsektor

**bidrag til forståelse af flygtninge og indvandreres
forhold til deres bolig**

Post.doc. Mark Vacher

*Institut for Antropologi, Københavns Universitet og
Center for Bolig og Velfærd – Realdania Forskning*

Forord

I denne rapport præsenteres resultatet af en antropologisk undersøgelse af boligens betydning for flygtninge/indvandrere i den almene boligsektor.

Undersøgelsen havde særligt fokus på flygtninge og indvandreres dagligliv og oplevelser i den almene boligsektor, fordi ca. 60% af de etniske minoriteter i Danmark bor i almennyttige lejeboliger. Til sammenligning bor mindre end 20% af den danske befolkning i denne boligform. Undersøgelsen er koncentreret til de større danske byer, da der er en udpræget tendens til at flygtninge og indvandrere bor der. Således bor 64% af alle flygtninge og indvandrere i Hovedstadsområdet, Odense, Århus eller Ålborg, mens dette kun er tilfældet for mindre end 40% af befolkningen af dansk oprindelse.

Spørgsmålet er imidlertid, hvad det vil sige at bo som flygtning/indvandrer i dansk alment boligbyggeri? Hvilke er præmisserne, og hvordan har de indflydelse på beboernes dagligliv? Og er der oplagte forhold i den almene boligsektor, der bør ændres – eller som der netop ikke skal laves om på? Det giver denne rapport en række svar på.

Undersøgelsen har titlen: Integration og bolig. Den blev gennemført af post.doc., ph.d. Mark Vacher på Institut for Antropologi ved Københavns Universitet i 2007. Den er finansieret af Fonden Realdania og Center for Bolig og Velfærd – Realdania Forskning ved Sociologisk Institut på Københavns Universitet.

Samtidigt med udsendelsen af denne rapport udgives også en kortere og mere populær pjece med titlen: Tegn der overskrider – bedre boligforhold for flygtninge/indvandrere i almene boliger.

Hans Kristensen
Centerleder
Center for Bolig og Velfærd – Realdania Forskning

Indhold

1.	Vilkår for flygtninge og indvandrere.....	4
1.1	Følger af en integrationsproces.....	4
1.2	At leve med længsel.....	10
2.	En strategi med ghettoisering.....	20
2.1	Udfordringer og tiltag.....	22

Bilag

A.	Hvad man ikke bør gøre.....	32
B.	Metode og forskningsdesign.....	36
C.	Anvendt litteratur.....	39

1. Vilkår for flygtninge og indvandrere

Der bor 914.000 mennesker i den almene boligsektor. Heraf er knap 250.000 (27%) af anden etnisk herkomst end dansk (Socialministeriet 2006). Fælles for alle er imidlertid, at en lejet bolig udgør den base, de bevæger sig ud i verden fra og vender hjem til, når dagens aktiviteter er overstået. Dette kan indbefatte at gå på arbejde, være i institution, i skole, købe ind, besøge familie, venner og bekendte. For nogle er der tale om mange og dagligt tilbagevendende aktiviteter i varierende radius fra deres bopæl. For andre kan lejligheden være et sted, der nødtigt og/eller sjældent forlades.

Hvorved adskiller flygtninge/indvandrere sig fra andre beboere i den almene boligsektor? Der viser sig i undersøgelsen to gennemgående temaer, som særegent har stor indflydelse på betydningen af boligen, og måden den indrettes og anvendes på. Disse er henholdsvis *integration* og *det at leve med længsel*.

1.1 Følger af en integrationsproces

Integration i en dansk kontekst fremstilles af bl.a. lovgivere og politiske beslutningstagere som en målrettet proces baseret på medvirken og aktiv handlen (se fx regeringens integrationsplan 'En ny chance til alle', som hviler på en aftale indgået af regeringen, Socialdemokratiet og Dansk Folkeparti www.nyidanmark.dk).

Herved adskiller integrationsbegrebet i Danmark sig fx fra det amerikanske begreb om 'the melting pot', hvor integration forstås som udkommet af et møde mellem forskellige parter, som gensidigt påvirker hinanden. I en dansk sammenhæng er integration ikke forstået som gensidig påvirkning, men en proces, som defineres ikke mindst politisk i form af forskellige krav og policies.

For flygtninge og indvandrere betyder denne forståelse af integration, deltagelse i en række aktiviteter og uddannelsesforløb¹. Især de første år i Danmark i form af sprogskole, men også efter det indledende program, fortsætter integration i mange tilfælde med at udgøre et centralt tema for kurser og uddannelsesforløb². Temaet integration begrænser sig imidlertid ikke kun til aktiviteter og forløb rettet mod den enkelte flygtning/indvandrer. Således er også steder beboet af flygtninge-/indvandrere omfattet af integrationstiltag. Dette kommer bl.a. til udtryk i *Regeringens strategi mod ghettoisering* fra 2004 udgivet af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Heri konstateres det:

”Fra et integrationsperspektiv er det problematisk, at arbejdsløse indvandrere og efterkommere bor koncentreret i ghettoområderne. I disse tilfælde udgør ghettoiseringen en decideret barriere for en vellykket integration”.

(Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2004 s. 12 - 13).

Herefter redegøres for en lang række initiativer og indsatser, som har til formål at regulere beboersammensætninger og boformer. Blandt disse kan nævnes udvidet kommunal anvisningsret, regler vedrørende beboermaksimum pr. lejlighed, mentorordninger og promovning af rollemodeller.

Et gennemgående træk hos interviewpersonerne er, at integration ikke opfattes som en udveksling, men som en hierarkisk proces belagt med prøver og eksaminer, og for en stor dels vedkommende en vis nedværdigelse. Særligt højtuddannede flygtninge udtrykker frustration over at uddannelser ikke anerkendes i Danmark. Således fortalte en irakisk tandlæge, som havde praktiseret sit fag i 10 år, inden han

---

¹ Ifølge integrationsloven skal kommuner tilbyde nyankomne udlændinge et 3-årigt introduktionsprogram. Dette kan afbrydes hvis deltageren bliver selvforsørgende. Konsekvensen er imidlertid, at man herved mister starthjælp og afskriver sig programmets eksamensbevis, som er et væsentligt dokument i forbindelse med ansøgning om fx statsborgerskab.

² Det gælder især for kontanthjælpsmodtagere af anden etnisk baggrund end dansk, som på sendes på kurser, der har til sigte at integrere de medvirkende i Danske samfund, fordi netop manglende integration anses som en afgørende forhindring i forhold til det danske arbejdsmarked.

kom til Danmark, at han havde fået besked på at gennemføre hele tandlægeuddannelsen på tandlægehøjskolen, hvis han engang i fremtiden ville praktisere i Danmark.

Lignende besked har lydt til skolelærere fra Somalia og gymnasielærere fra Pakistan og Somalia.

For de fleste deltagere i undersøgelsen er det imidlertid ikke underkendelse af uddannelse, som udgør den største kilde til frustration.

Derimod fremhæves det forhold, at vurderinger vedrørende integration tilsyneladende kan foretages af alle etniske danskere. Det er således, ifølge de interviewede, ikke kun sagsbehandlere og sprogskolelærere, der vurderer flygtninge/indvandreres integration. Også folk i bussen, i venteværelset ved lægen, i supermarkedet, og på arbejdet mener sig tilsyneladende i stand til at vurdere flygtninge/indvandreres integrationsproces og ytre sig herom. Sådanne ytringer kan have forskellig form og variere fra ros til fordømmelse. Eksempelvis fortæller samtlige interviewede danskfødte efterkommere af indvandrere, hvorledes de er blevet rost for deres danske sprog (også af folk, som ved de er født og opvokset i Danmark). Angående fordømmelse kommer denne til udtryk i alt fra direkte tiltale til blikke og stille modvilje mod fx at give plads i bussen.

Det frustrerende ved at alle tilsyneladende tillader sig at udtrykke deres vurderinger af flygtninge/indvandrere er, forklares det, at der på alle tidspunkter og af alle mennesker kan sås tvivl om ens status og identitet.

Således fortæller en højtuddannet tyrkisk mand, der er født og opvokset i Danmark og har dansk statsborgerskab: ”Patienten spurgte mig: ’Er du fra Pakistan?’ og jeg fortalte så, at jeg er tyrker. Så sagde han: ’Er du sikker på at du ikke er pakistaner – du ligner mere en pakistaner?’ Der blev jeg sur – jeg ved godt, hvor jeg kommer fra!”

Et andet eksempel kommer fra en selvstændig erhvervsdrivende pakistaner: ”Det værste jeg ved er, når danskere siger: ’Er det ikke luksus for dig, at bo her?’ – luksus! Danskere ved ikke hvad luksus er. I Pakistan er der folk, der er så rige, at danskere ikke engang kan forestille sig det”.

Lignende pointe kommer fra en irakisk mand, der forklarer sit motivvalg i forbindelse med fotograferingen af sin lejlighed på flg. måde: ”Jeg vælger at fotografere vores nye fladskærms-tv, fordi jeg vil vise Danskere, at ikke alle indvandrere er kamelhyrder og bor som i jordhuler”.

Oplevelsen af risikoen for at blive evalueret af alle afføder to modsatrettede strategier. Disse kommer til udtryk gennem henholdsvis bevisførelse og afvisning. I forbindelse med enkelte interviews blev hjemmet søgt fremstillet i overensstemmelse med en forestilling om integration. Hos en somalisk familie hang der fx i stuen en plakat, som anbefaler, at man spiser 6 forskellige slags frugt og grønt om dagen. I modsætning til stuens øvrige dekorationer var denne sat op med en nål og hang i øvrigt skævt. I løbet af interviewet kom et af børnene til at afsløre, at plakaten var blevet hængt op umiddelbart inden interviewerens ankomst, og senere forklarede moren, at det var for at vise, at børnene fik en god kost.

På lignende vis valgte en tyrkisk familie at beskrive deres hjem på flg. måde: ”Vi bor som danskere – helt almindeligt. Vores børn sover hos deres danske venner, og når deres venner sover her, bliver de overraskede over, at vi er helt danske”. Hvad der fremhæves i dette udsagn, er dels sociale relationer til danske børn og ikke mindst disse børns vurderinger af/vidnesbyrd om i hvilket omfang familien er integreret.

Det, der kendetegner bevisførelser som ovennævnte, er deres karakter af performance. Det betyder ikke, at den somaliske familie ikke spiser frugt og grønt, eller at de danske legekammerater ikke synes, at den tyrkiske familie er helt dansk, men at selve fremstillingen er forbundet med en fokuseret indsats. Hjemmet

fungerer med andre ord i sådanne sammenhænge mere som en kulisse rettet mod andre end en base til opfyldelse af egne behov. I disse tilfælde trænger integration i form af mulige blikke og afsløringer ind i lejlighederne, og tilføjer dem næsten offentlig karakter.

Det er imidlertid også kun et fåtal af de interviewede, som valgte at inddrage deres hjem som bevisførelse. For langt de fleste består en væsentlig kvalitet ved hjemmet netop i muligheden for at lukke døren til den danske integrationsproces.

Bag den lukkede dør, fortalte flere, kan man slappe af og være sig selv. Dette kan bl.a. indbefatte at skifte beklædning. Således viste en somalisk kvinde sin hjemmegarderobe frem, som bestod af lette og i mange tilfælde gennemsigtige kjoler. På samme vis viste en tyrkisk mand sit komplette supporterudstyr for det tyrkiske fodboldlandshold. Dette indbefattede en kasket, som han elsker at have på hjemme.

Fælles for begge er, at det ikke er beklædninger de vil bære i det offentlige. Den somaliske kvinde bærer (inklusive under interviewet) tørklæde og en lang dækkende dragt, og den tyrkiske mand bærer kun sit udstyr offentligt, når det tyrkiske fodboldlandshold gæster Danmark.

Hjemmet opfattes som et sted, man slapper af fra integrationsvurderende blikke. Dette har afgørende betydning for forholdet til boligens ydre omgivelser. Således er det gennemgående, at flygtninge/indvandrere opretholder et skarpt skel mellem lejligheden og det, der ligger uden for.

Grundlæggende betyder det, at alle tegn, symboler og identitetsmarkører vender ind i lejligheden. Den eneste undtagelse er navneskiltet på fordøren, som imidlertid er opsat af boligselskabet, hvilket medfører et standardiseret og anonymt udtryk. Herved adskiller lejligheder i alment boligbyggeri sig markant fra ejerlejligheder og især parcelhuse.

Hvad angår ejerboliger ses ofte en mindre stringent overgang mellem hjemme og ude. Dette kommer særligt til syne i forhaver og indgangspartier, der gennem en lang række symboler leverer en præsentation af beboerne. Gennem territoriale praktikker som lugede bede, trimmede græsplæner, hjemmelavede dørskilte kommunikerer orden, kreativitet og ansvar eller mangel på samme til forbipasserende. Hvad der kommunikerer er med andre ord, at her bor nogen - stedet her bebos.

Denne kommunikation er i vid udstrækning fraværende i de dele af den almene boligsektor, hvor der bor flygtninge/indvandrere. Årsagen er imidlertid hverken, at der ikke bor nogen bag døren, eller at beboerne ikke er ordentlige, kreative eller ansvarlige. Pointen er, at verden udenfor hoveddøren ikke opfattes som del af hjemmet. Det gælder især trappeopgange, parkeringsarealer for beboere uden bil og til en vis grad legepladser³. Disse steder hører nok formelt til boligen, men de bebos ikke.

Konsekvensen er, at semi-offentlige arealer overlades til sig selv. Der sker ingen trimning, og snavs, papir og lign. får i vid udstrækning lov til at ligge.

Det skarpe skel mellem inden og uden for lejligheden findes ikke kun hos flygtninge/indvandrere, men er en generel tendens i større almene boligblokke. En væsentlig forskel er imidlertid at flygtninge/indvandrere ud over en mere almen ligegyldighed over for fællesarealer i mange tilfælde udtrykker en personlig resignation i forhold til verden udenfor. Eksempelvis forklarer en tyrkisk kvinde, hvorfor hun ikke vil lade sin yngste søn lege udenfor:

”Der er altid nogen som ikke ser efter deres børn, og så ved jeg, at den gamle danske mand, som bor skråt ovenfor, ser de fremmedes børn, som larmer og er

---

³ Legepladser opfattes af børnene i høj grad som territorier, men da er der tale om territorialisering uden ansvar for vedligehold, rengøring osv.

overladt til sig selv. Han er sådan en, der stemmer på Dansk Folkeparti, og det, han ser, passer lige ind i hans opfattelse.”

Interviewer: ”Er det så ikke netop vigtigt at vise ham, at der faktisk er folk, der ser efter deres børn?”

Kvinden: ”Det hjælper jo ikke noget, er det en indvandrer, som gør noget forkert rammer det alle. Derfor vil vi gerne flytte [.....] vi vil gerne købe et parcelhus, så vi kan få vores egen have, og hvor vi ikke behøver at tænke på, hvad andre synes om andre indvandrere – Vi passer ikke ind her”.

Hvad eksemplet viser, er dels, hvorledes rummet uden for døren opfattes som et fremmed rum, man er fremmed i, og dels hvorledes andres vurderinger overtrumfer ens selvforståelse. Resultatet er i dette tilfælde en afskrivning af udearealerne og en resignation i forhold til hele boligkomplekset. En resignation, der risikerer at betyde, at en ressourcestærk familie, hvor begge forældre arbejder, betaler skat og overholder landets love, vælger at forlade den almene boligsektor.

1.2 At leve med længsel

En konsekvens af, at flygtninge/indvandrere vender sig indad og bort fra ydre arealer, er dels at synlige tegn på denne befolkningsgruppe i den almene boligsektor i vid udstrækning bliver ensbetydende med tegn på hærværk og forfald, og måske endnu vigtigere at hærværk og rod ikke sanktioneres af beboerne.

Sidstnævnte overlades til boligadministration, varmemestre og teknisk personale, hvorved løsninger og udtryk ofte forbliver ensformige og standardiserede.

Dette ydre står imidlertid i mange tilfælde i skarp kontrast til lejligheden og livet på indersiden af hoveddøren. Her hersker i mange tilfælde en overflod og stor variation af personlige, sociale, nationale og religiøse tegn og symboler.

Nogle af disse tegn og symboler går igen i de fleste lejligheder, mens andre er unikke. Således har de fleste muslimske hjem en muslimsk kalender (Hidjra) og indrammede korancitater. Hos tyrkiske familier er gardiner og sengetæpper ofte syet efter mål i Tyrkiet og således præcis tilpasset lejligheden og dens beboere. I pakistanske hjem spiller tekstiler fra oprindelseslandet ligeledes en stor rolle. Her er det ofte i form af klædedragter. Eksempelvis fortæller en pakistansk kvinde, hvorledes hun kun pakker gammelt tøj, når hun tager til Pakistan. Det gør hun for uden ærgrelse at kunne kassere det og i stedet fylde tasken med nyeste mode inden for pakistanske kjoler. I det hele taget tænkes der meget over bagage i forbindelse med rejser til Pakistan og Tyrkiet, ikke mindst på grund af en udbredt tradition for gavegivning. Således fortæller en Pakistansk kvinde: ”Man må kun have 30 kilo per person, og det er simpelthen så dyrt at have overvægt – det lever de af i lufthavnen dernede. Derfor står halvdelen af mit thesæt (på 72 dele), som jeg fik af min veninde, og venter på mig hos hendes mor i Pakistan”.

Lignende beretninger lyder fra tyrkiske familier. Disse kan i modsætning til pakistanere gøre turen i bil, hvilket i endnu højere grad øger muligheden for at hjembringe ikke blot tekstiler, som er forholdsvis lette, men også pyntegenstande og især madvarer i form af tørret frugt, nødder, the osv.

Hvad angår irakere, somaliere og palæstinensere er det mere begrænset, hvad der hentes i hjemlandet. Dette skyldes, at de som flygtninge ikke i samme grad kan vende tilbage til deres oprindelsesland. I stedet er de ting og billeder, som er medbragt ophængt og præsenteret som særligt betydningsfulde. Det gælder fx eksamensbeviser og billeder af slægtninge eller, som det er tilfældet i nogle palæstinensiske hjem, små beholdere med jord og sand. Palæstinensere med dansk statsborgerskab, som har besøgt Gaza og Vestbredden, har i flere tilfælde hjembragt små mængder jord og sand, som i små beholdere i danske lejligheder er håndfaste referencer til det savnede hjemland⁴.

---

⁴ Tak til antropolog Anja Kublitz for påpeging af sådanne jord- og sandbeholdningers betydning.

I de hjem, hvor man kun har få eller slet ingen genstande fra hjemlandet, kompenseres i mange tilfælde ved at indrette sig med ting, der minder beboerne om hjemlandet. Således fortæller en somalisk kvinde om sine billeder på væggen: ”De forestiller vand. Det minder mig om Somalia. Der er mange steder med kilder og grønne træer”.

Billederne er malet med akrylmaling og købt i en dagligvarebutik i Danmark, men leder altså tankerne hen på Somalia.

Det er ikke kun udsmykning af rummet, der på den måde kan minde om et andet sted. Også påklædning kan udgøre et sådan tegn. Hos en anden somalisk familie var der to kvinder tilstede under interviewet. Den ene var klædt i en typisk mørk ensfarvet lang dækkende dragt med lange ærmer og tørklæde, mens den anden var svøbt i forskellige farvestrålende stoffer. På spørgsmålet om, hvorfor sidstnævnte ikke var klædt i traditionel klædedragt, svarede kvinden: ”Det er en traditionel dragt fra Somalia. Den anden er en religiøs dragt – den er ikke somalisk”. Ingen af dragterne var fremstillet eller købt i Somalia, men måden at bære den farvestrålende dragt og stilen var ifølge kvinderne traditionel somalisk.

Der kan synes at være stor forskel mellem på den ene side tyrkiske stuer fyldt med varer hjembragt fra Tyrkiet og pakistanske kvinder iklædt nyeste pakistanske mode og på den anden side somaliske hjem med reproduktioner købt i Netto og somaliske kvinder iklædt stof fra en lokal stofbutik.

Det er imidlertid udtryk for det samme, nemlig en *diasporisk* længsel.

Diaspora knytter sig typisk til historien om det fordrevne jødiske folk, men anvendes inden for human- og socialvidenskaberne generelt om befolkningsgrupper som:

- er spredt fra et defineret oprindelsessted.
- har bibeholdt en erindring, drømmebillede, myte om deres oprindelsessted.

- mener ikke at være helt accepteret af deres værtsland.
- opfatter oprindelsesstedet som et sted, man eventuelt kunne vende tilbage til, hvis forholdene ændrede sig.
- til stadighed er engageret i oprindelsesstedet.
- identificerer sig som del af et fællesskab gennem reference til oprindelsesstedet.

(Kilde: James Clifford: 1994, *Cultural Anthropology* 9(3), side 304).

Det væsentlige ved diaspora er i denne sammenhæng ikke de enkelte punkter, men den oplevelse af længsel/nostalgi som et diasporisk liv medfører. Denne længsel/nostalgi sætter sine tydelige spor i en lang række hjem- og identitetsskabende praktikker, som indbefatter bl.a. kommunikation, konsumtion og æstetik.

Kommunikation:

I næsten alle hjem findes kabel- og/eller satellit tv, med tv-stationer fra hjemlandet. Derudover har de fleste internetopkoblede computere installeret programmet Messenger og web-kamera, som anvendes jævnligt når husstandens beboere kommunikerer med familie og venner ikke bare i hjemlandet, men også i andre dele af verden. Således er det kendetegnende for mange pakistanere i Danmark, at de har nære relationer til pakistanere uden for Pakistan særligt i England, men også typisk i Canada og USA.

Den høje grad af kommunikation rækker i mange tilfælde videre end elektronisk og telegrafisk kommunikation. Således modtager de fleste deltagere i undersøgelsen gæster fra udlandet. Dette spænder fra ægtefæller, som arbejder i udlandet, over forældre, som er bosiddende i oprindelseslandet, til søskende, fætre og kusiner, som bor i England, Tyskland, Holland eller Sverige. Ofte er sådanne besøg af længerevarende karakter. Således er det ikke usædvanligt med ophold på op til 3 måneders varighed, hvilket er det maksimale tidsrum for et turistvisum. Ved sådanne lejligheder er det ikke usædvanligt, at soveværelset overdrages til

gæsterne, mens værtsfolkene sover på gulvet i stuen. Har de besøgende børn, sover de typisk i samme værelse som værtsfamiliens børn.

De lange besøg af andre familier betyder, at ekstra madrasser og sengetøj i relativt store mængder opfattes som en nødvendig del af husholdningen. Disse må imidlertid staves af vejen til hverdag, hvilket inkluderer dagtimerne i besøgsperioden, fordi fx stuegulve og børneværelser skal bruges til andet end sovepladser. Netop sengetøj og madrasser stiller imidlertid særlige krav til opbevaring. Således værger flere deltagende i undersøgelsen sig mod at bruge kælderrum. Her opbevares ofte kun ekstra dæk til bilen, fordi rummene af mange opfattes som for fugtige og uhygiejniske til opbevaring af linned og genstande, der forventes at komme i kontakt med kroppen.

Resultatet er med andre ord et behov for megen skabsplads i lejligheden.

Det, der skal opbevares i en diasporisk familie med gæster, er altså forskelligt fra, hvad en dansk familie opbevarer. I danske hjem kan der bestemt også være et stort behov for opbevaringsplads, men her kan behovet til en vis grad dækkes af udhuse, lofts- og kælderrum, fordi der ofte er tale om genstande, som står uberørte i årevis⁵.

Konsumtion:

En anden betydningsfuld måde, at håndtere den diasporiske længsel er gennem konsumtion. Det at spise og drikke, som man gør i oprindelseslandet, er af stor betydning for de deltagende i undersøgelsen. Dels anvendes mad og drikke som en måde at præsentere sit etniske og kulturelle tilhørsforhold (fx blev der ved de fleste interviews serveret specialiteter fra oprindelseslandet), men vigtigere er måske, at det, at indtage mad og drikke, for mange er en måde at pleje den diasporiske længsel.

---

⁵ Det, der fylder i danske hjem er ofte arvede genstande. For flygtninge/indvandrere vil lignende genstande typisk befinde sig i oprindelseslandet, hvor de givetvis opbevares i samme type rum, som i danske hjem. Det er således muligt, at kælderrummene i fremtiden vil fyldes hos flygtninge-/indvandrerfamilier, idet dødsfald blandt ældre flygtninge/indvandrere vil betyde arvegods i Danmark.

Således forklarer en tyrkisk mand, hvorfor familien fylder bilen op med nødder, tørret frugt og kikærter, når de er i Tyrkiet: ”Jo, det kan man også købe i Danmark, men det er anderledes når man selv har hentet det i Tyrkiet, så tænker man på hvordan, der er – det kan man næsten smage”.

Forbindelsen mellem mad og diasporisk længsel rækker imidlertid videre end indtagelsen af fødevarer hjembragt fra oprindelseslandet. Også fremstillingen og præsentationen spiller en væsentlig rolle. Eksempelvis begynder forberedelserne til Ramadanen for mange familier mere end en måned før højtiden. Årsagen er bl.a., at fremstillingen af flere madretter er overordentlig tidskrævende. Det gælder fx en tyrkisk specialitet bestående af små trekantede dejpakker med kødfyld. Siderne på dejpakken bør ifølge en tyrkisk kvinde være omkring 1 cm. Alt fremstilles i hånden og der skal til kvindens familie laves hundredvis af pakker. Arbejdet laves af mor og datter, til datterens åbenlyse fortrydelse, men som moren udtrykker det, ”skal hun [datteren] lære at lave rigtig tyrkisk mad”.

I andre familier er det ikke dejpakker, men kager, brød eller kødretter, som kræver tid at fremstille. Fælles er imidlertid, at der under fremstillingen tænkes, tales og formidles diasporiske erindringer og myter om og længsel efter oprindelseslandet⁶.

I forhold til mange danske husholdninger stiller de ofte omfattende og langvarige fremstillingsprocesser i flygtninge-/indvandrerhjem andre krav til køkkenfaciliteter. Køkkenet er først og fremmest et arbejdsrum. Det er gennem håndværket, at viden om mad udveksles og overdrages. I det omfang her findes opskrifter, er der enten tale om en yngre husholdning eller en gave, som sjældent om overhovedet er blevet anvendt.

---

⁶ En ældre kvinde fortæller eksempelvis, hvorledes hun og tre andre pensionerede veninder et par gange om måneden mødes i et kolonihavehus for at bage særlige brød på en særlig ovn.

Endvidere er køkkenet i de fleste tilfælde et kønsligt defineret domæne. I enkelte familier står manden ind imellem for madlavning, men oftest er køkkenet kvindens domæne.

Konsekvensen er, at drømmekøkkenet i mange tilfælde ser anderledes ud. Mens køkkenalrum er stærkt efterspurgt i mange danske husholdninger, ser de interviewede familier i undersøgelsen generelt med modvilje på en sådan indretningsform⁷.

Eksempelvis forklarer en pakistansk kvinde med køkkenalrum, at hun gerne ser at der bliver opført en mur mellem køkkenafsnittet og stueafsnittet: ”Det er mest på grund af lugten, vi pakistanere bruger mange krydderier, og det er ikke særlig behageligt at spise, drikke te og se fjernsyn i en lejlighed, der stinker af madlavning”.

Ifølge flere tyrkiske kvinder gør køkkenalrummet det næsten umuligt at have et ordentlig hjem. De tyrkiske deltagere i undersøgelsen fremhæver alle betydningen af at kunne beværte gæster. ”Gæster er guds gæster”, forklarer en ældre mand, mens to kvinder uafhængigt af hinanden fortæller, at de sætter en ære i at kunne beværte selv uanmeldte gæster, uden at det virker som om, besøget kommer som en overraskelse. Derfor, forklarer den ene, er køkkenet et vigtigt rum. Her kan man lade fade stå fremme, anrette småretter, the og kaffe og efterlade opvasken, uden at tænke på hvordan her ser ud, mens man i stuen dækker et pænt og indbydende bord. Et køkkenalrum øger med andre ord kvindens arbejdsbyrde samtidig med, at det gør det nærmest umuligt at leve op til egne ambitioner om godt værtskab.

Heller ikke ifølge somaliske familier er køkkenalrum af det gode. Somaliske kvinder og mænd spiser adskilt. Det betyder, at kvinder med et køkkenalrum enten må spise i soveværelset, eller vente til der ikke er mænd i lejligheden, hvilket ingen af de interviewede betegner som hensigtsmæssigt.

---

⁷ Kun to familier ønskede et køkkenalrum. Heraf var det ene et yngre par uden børn, som fejrer højtid og ofte spiser hos forældrene, som bor i nærheden.

Også irakiske og palæstinensiske familier foretrækker køkkenet skilt fra stuen, idet sidstnævnte ligesom hos tyrkiske familier anvendes som afgrænset ramme om besøg. I den forbindelse fremhæver en palæstinensisk kvinde indretningen af familiens lejlighed, fordi der til køkkenet er tilknyttet et åbent areal samtidig med, at stuen ligger ved siden af for sig selv. På dette areal har hun i stedet for fx et spiseafsnit indrettet sig med en hjørnesofa, et tv og et sofabord. Således er det i lejligheden stadig muligt at opretholde et højt beredskab, hvad angår mere formelle besøg, samtidig med, at køkkenet har tilknyttet et rekreativt afsnit.

Lige som det er tilfældet med diasporisk kommunikation, fylder diasporisk konsumtion på en anden måde end gennemsnitlig dansk konsumtion.

Det skyldes især, at mad og drikke er fyldt med diasporisk betydning. Det er fx ikke kun for at spise brød, at man bager. Det er også for at pleje længsel, dele ud og give gave. Derigennem vedligeholdes et diasporisk fællesskab, dels gennem praktikker (måden man bager), konsumtion (at kunne servere og spise mad som fra oprindelseslandet) og ved at anerkende andres medlemskab gennem påskønnelse i form af gavegivning. Sidst nævnte kommer bl.a. til udtryk når tyrkiske kvinder forærer brød til andre tyrkiske kvinder, som også bager. Konsekvensen er, at nogle husstande opbevarer meget store mængder brød, kager og tærter. Således er det ikke ualmindeligt med tre frysere og to køleskabe til en familie på 5⁸. Dette er nødvendigt, fordi man anerkender maden som andet end mad, nemlig som en materialisering af sociale relationer og fællesskab – man smider ikke gaver væk!⁹

Æstetik og indretning:

Det forhold, hvor diasporisk længsel kommer tydeligst og mest umiddelbart til udtryk er i forhold til æstetik og indretning. Således er det, selv i de hjem, hvor beboerne selv mener, at deres hjem næppe afviger fra danske hjem, tydeligt at beboerne har rødder andre steder end blot i Danmark. Dette kommer til syne i

---

⁸ Flere interviews indbefattede tømning af frysere med det formål at undersøge karakteren af indholdet og afdække hvorledes dette var tilvejebragt.

⁹ En anden årsag er det meget høje beredskab i forhold til gæster. Således er der altid snacks i køleskabet og fryseren, som hurtigt kan serveres.

målsyede gardiner i mange lag, vitrineskabe med glasfigurer og andre pyntegenstande, korancitater, religiøse artefakter, billeder af og i nogle tilfælde fra Mekka, fotos fra oprindelseslandet, tykke tæpper og kunsthåndværk fra oprindelseslandet.

En vigtig pointe er imidlertid, at udsmykningen ikke nødvendigvis er udtryk for, hvorledes man bor og lever i oprindelseslandet (jf. risikoen for at se fx pakistanere i lyset af Pakistan).

At der kan være endog betydelig forskel, viser et eksempel med et ældre tyrkisk ægtepar, som udover en almen bolig i Danmark ejer et hus i Tyrkiet. Lejligheden i Danmark er indrettet med to sofaarrangementer i stuen - et til mænd og et til kvinder. På gulvet ligger et tykt væg-til-væg tæppe, hvorpå der ligger mindre tyrkiske tæpper. Gardinerne er tyrkiske i flere lag, og i vitrineskabet er udstillet flere thesæt og lysestager bl.a. fra hustruens hjemby.

Under interviewet stilles ægteparret flg. spørgsmål: ”Hvordan ser jeres hus i Tyrkiet ud, minder det om lejligheden?” Manden svarer: ”Nej, det er mere den tyrkiske stil”. ”Hvad vil det sige?”, spørges der. ”Der er ikke så mange møbler – det er mere moderne. Der er metaldøre og marmor og en stor entre. Det er mere praktisk!”

Hjemmet i Danmark opfattes altså som mindre tyrkisk, men er fyldt med ting, som kommer fra og minder om Tyrkiet. Det er med andre ord mere diasporisk end det er tyrkisk. I den forbindelse forklarer en kvinde fra en anden tyrkisk familie:

”Jo, man føler en længsel. Det er også derfor, man tager noget med [fra Tyrkiet red.], møbler og sådan noget. Så har man ikke den der længsel. Så er den, der ikke - afstanden, så opleves den ikke så lang”.

Selv om æstetik og indretning på mange måder forekommer at udgøre de mest i øjnene faldne tegn på diasporisk længsel, er det imidlertid i forhold til kommunikation

og konsumtion det tema, som opleves som mindst begrænset i forhold til livet i en almen bolig. Årsagen, er bl.a., at de relaterede genstande i overvejende grad anskaffes og værdsættes for deres dekorative kvaliteter. De kan ligge på gulvet, hænge på væggene og i mange tilfælde skaffes i størrelser, som passer til lejligheden (eksempelvis kan gardiner sys efter lejlighedens mål). Man indretter sig med andre ord med det, man kan få, og kan man ikke få originale genstande finder man i mange tilfælde ting, der ligner, eller som vækker minder og forestillinger om oprindelseslandet.

Den største udfordring i forhold til indretning er i mange tilfælde at få bugseret møbler op i lejligheden og at få boret hul til ophængning i betonvægge og –lofter. I den forstand opleves lejligheder i alment boligbyggeri således næppe anderledes for flygtninge/indvandrere end for danske familier.

Som det fremgår af ovenstående kommer diasporisk længsel til udtryk som en længsel efter at smage, føle, dufte, lytte og se på det oprindelige. Det er i den forbindelse vigtigt at understrege, at længslen ikke er typisk for oprindelseslandet, men netop diasporisk, hvilket vil sige at den hviler på en erfaring af fravær og afstand, og ikke mindst en erfaring af at være anderledes. Derfor kan man være lige diasporisk, hvad enten man er født i fx Irak eller i København, Århus eller Odense af irakiske forældre. Det er heller ikke et spørgsmål om sprogkundskaber eller levede erfaringer fra oprindelseslandet. Somaliere i Somalia er således ikke diasporiske. Det er i høj grad et spørgsmål om identitetsgivende følelser af længsel og nostalgi.

Disse plejes som vist gennem tegn og handlinger, hvilket vil sige, at flygtninge/indvandrere i det omfang de længes og plejer denne længsel er aktive tegnmagere med stort behov for at manifestere deres livsvilkår.

2. En strategi mod ghettoisering

Der er to modsatrettede tendenser på spil i forhold til livet i en almen bolig.

Den ene er en modvilje mod at ytre sig og agere præventivt i forhold fx hærværk uden for hoveddøren (jf. resignation i forhold til det danske integrationsprojekt). Der er tale om en stærk indskrænkning af såvel individuelle som kollektive markeringer, hvilket resulterer i fremmedgjorte arealer, som man ikke føler ansvar for. Dette ansvar overlades til andre (teknisk personel, varmemestre osv.), som ikke bebor, men arbejder i den almene boligsektor¹⁰.

Den anden tendens er stærke symbolske markeringer rettet mod at pleje en diasporisk længsel. Disse markeringer er identitetsbærende og resulterer i både kollektive og individuelle markeringer af værdier og tilhørsforhold. Praktikker rettet mod diasporisk længsel udfolder sig imidlertid overvejende bag en lukket dør, hvilket skaber en skarp modsætning til verden uden for hoveddøren.

Hvad angår resignationen understøtter den i vid udstrækning en i Danmark fremherskende forståelse af fænomenet ghetto. Således defineres ghettoen bl.a. i *Regeringens strategi mod ghettoisering* på mange punkter gennem mangler: mangel på integration, mangel på arbejde, mangel på uddannelse, mangel på orden, mangel på ressourcer, mangel på danskere (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2004 s. 14-15).

Hvad, der imidlertid ikke inkluderes i karakteristikken af ghettoer og ghettoisering, er betydningen af præsentationer af ghettoer som beboede boligområder. Således gives der i *Regeringens strategi mod ghettoisering* ingen betragtninger om, hvordan en ghetto ser ud. I stedet rettes fokus mod ovennævnte mangler og høje repræsentation af flygtninge/indvandrere og arbejdsløse. Konkret består

---

¹⁰ Varmemestre og teknisk personale kan sagtens bo i alment boligbyggeri, men deres relation til rengøring og vedligeholdelse er i herværende sammenhæng professionel.

Regeringens strategi mod ghettoisering i, at justere beboersammensætningen gennem udvidet kommunal anvisningsret og etablering af forskellige lejer/ejerformer; at forbygge kriminalitet via børn og unge-konsulenter og forældre-tænke-tanke; at fremme frivillig social indsats via kultur-, sports- og politiske organisationer; samt at etablere arbejdspladser i nærområdet. (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2004. Se afsnit 6.1 og 6.2)

Set i lyset af herværende undersøgelse er pointen, *at man i tilgift til ovenstående opremsning af mangler og dertilhørende strategier burde tilføje mangel på individuelle og kollektive tegn og symboler*¹¹. Denne mangel er imidlertid af en anden orden end de af regeringen fremhævede mangler, idet den ikke hviler på et fravær af ressourcer og/eller kompetencer. Flygtninge/indvandrere både kan og vil udtrykke sig gennem tegn og symboler, og gør det i vid udstrækning – blot ikke uden for hoveddøren.

At overse manglen på tegn og symboler, er ensbetydende med at overse et stort potentiale, som allerede findes i de såkaldt ghettoiserede områder. Således findes her, som nævnt allerede tegn- og symbolmagere, som i det omfang det er muligt at motivere dem kan bidrage til at forandre karakteren af deres boligområder.

I det følgende præsenteres med udgangspunkt i den gennemførte undersøgelse en række tiltag, der i vid udstrækning adresserer samme problematik som *Regeringens strategi mod ghettoisering*, men fra et anderledes udgangspunkt. Frem for at fokusere på beboersammensætning, kriminalitet og institutioner, vil der blive taget udgangspunkt i det forhold, at der i områder, der fremstår fremmedgjorte, bor mennesker, som bag fordøren aktivt forholder sig til deres bolig, og i mange tilfælde tillægger dens fremtoning stor moralsk værdi.

---

¹¹ Tilsyneladende kunne slør og tørklæder udgøre en undtagelse i forhold til et fravær af tegn. Men som besøget hos den somaliske kvinde viser, er tørklæde og slør netop en måde at skjule og dæmpe tegn i form af kvindelighed og æstetik, som ikke bare kommer til syne, men plejes og dyrkes i en hjemlig sammenhæng (jf. beskrivelsen af en somalisk kvindes fremvisning af hjemmetøj).

2.1 Udfordringer og tiltag

Udfordring: at komme uden for døren:

Et oplagt tiltag i forhold til den almene boligsektor kunne i lyset af ovenstående være at iværksætte en proces hen imod en overskridelse af skellet mellem inde og ude. Formålet med en overskridelse er gennem individuelle og kollektive tegn og symboler, at få de arealer, som hidtil har haft karakter af ingenmandsland til at fremstå som beboede. Udfordringen i denne sammenhæng er at skabe en forbindelse mellem den hjemliggjorte lejlighed og et område, der opfattes som et fremmed domæne.

Mulige tiltag: navnet-døren-tavlen:

Et gennemgående træk ved almene lejeboliger er et standardiseret og anonymt ydre. Således er alle døre i en opgang typisk ens, og beboernes navneskilte sat med samme bogstavtyper. At ændre på dette forhold kan gøres relativt enkelt. Konkret kan navneskilte udbydes i forskellige design og endog indeholde flere sprog. Således kunne en fx arabisktalende families navn stå både med latinske og arabiske bogstaver. Døren selv kan males i udvalgte farver, hvorved opgangen kommer til at fremgå mindre ensartet. Endvidere kan der opsættes en tavle ved siden af døren, til opsætning af klistermærker, flag, dekorationer mm., som muliggør et personligt og individuelt udtryk.

Fælles for disse forslag er, at de kan gennemføres og kontrolleres af boligselskabet, idet valg af dørfarve og navneskilt kan ske i form af afkrydsning på en blanket i forbindelse med indgåelse af lejemål. Endvidere betyder en afgrænset markering i form af en tavle, at oprydning i forbindelse med opsigelse af lejemål vil være

relativt uproblematisk. Afhængig af designet¹² vil en tavle være nem at rengøre og i det tilfælde, den går i stykker, nem at udskifte.

Fordelen ved at male døre, øge udbudet af dørskilte er, at lejligheden allerede ved indflytning leveres med individuelle tegn, der rækker ud ad lejligheden.

Dette gælder også tavlen, selv om den som udgangspunkt er tom, idet den tydeligt tilhører den enkelte lejlighed, og derfor har den karakter af ”forhave”, som man som ejer er moralsk og symbolsk forpligtet på.

I det omfang tavlen kommer til at fungere som udstillingsvindue for hjemmet, er der mulighed for, at tavlen fyldes med individuelle tegn og symboler, som fx kan bruges til at markere fx højtider og mærkedage.

Udfordring: at fremme engagement og tilhørsforhold:

Formålet med at få symboler ud i ingenmandsland er dels at beboerne skal føle ejerskab og tilhørsforhold, ikke mindst fordi det motiverer sanktionering af hærværk og uorden. En anden effekt er forhåbentlig, at hærværksmænd tænker sig om en ekstra gang inden, der laves graffiti, ødelægges eller smides affald, fordi det bliver tydeligt, at her bor mennesker for hvem området betyder noget og som rammes personligt af sådanne handlinger.

Som allerede nævnt vil ovennævnte tiltag (skilt, dør og tavle) være nemme at administrere for boligselskabet, idet de på trods af variationen kan gennemføres inden for standardiserede rammer. Det betyder imidlertid ikke, at boligselskabet ikke kan gå langt videre i bestræbelserne på at ændre karakteren af arealerne udenfor lejlighederne. *Udfordringen er imidlertid at overbevise beboerne om, at verden uden for lejligheden er værd at lægge identitet og anstrengelser i, samtidig med at boligselskabet sikrer, at eventuelle tiltag sker i overensstemmelse med boligselskabets regler og vedtægter.*

---

¹² Design af dørskilte og tavler er en opgave, der ligger uden for det antropologiske felt og dermed uden for rammerne af herværende artikel. I en eventuel designproces bør derfor inddrages designere for at sikre sammenhæng mellem form, funktion og æstetik.

Et gennemgående problem er i den forbindelse flygtninge/indvandreres modvilje mod at udstille individuelle symboler og tegn i det offentlige rum. I modsætning til den foreslåede tavle, som ved sin umiddelbare forbindelse til den enkelte lejlighed er knyttet til den enkelte familie og dens ambitioner om at fremstå på en given måde, er trappeopgange og udearealer af en anden karakter. Således forekommer det mindre realistisk at forvente at lejere i en almen boligblok generelt skal føle sig moralsk forpligtede eller æstetisk engagerede i forhold til fx buskadser og græsarealer. Dertil er afstanden fra opgang og udearealer til den enkelte lejlighed for stor.

Er det en ambition at udvide beboernes engagement til at indbefatte opgange og udearealer, er det derfor ikke tilstrækkeligt at trække på etablerede forestillinger om sammenhængen mellem en velpasset "forhave" og et velpasset hjem.

Det, der kan drive et sådan engagement, er anerkendelse af individuelle tiltag. Dette bremses imidlertid af to overordnede strukturelle forhindringer:

Den første forhindring udspringer af flygtninge/indvandreres oplevelse af integration. Integration formidles som tidligere nævnt i en lang række sammenhænge som en tilegnelse af danske værdier. Dette kom fx til udtryk hos en somalisk familie ved en internalisering af "dansk kost" repræsenteret ved en frugtplakat, og hos en tyrkisk familie ved et "danskhedstempel" leveret af overnattende danske børn. Det, der vægtes og opleves som anerkendelse, er med andre ord *aftryk* frem for *udtryk*. Hvad angår *udtryk* præsenteres de derimod ofte som værende i modstrid med integration, og som sådan resulterer de potentielt i det modsatte af anerkendelse (jf. alles ret til at vurdere flygtninge/indvandreres integrationsproces).

Som eksempel kan nævnes en pakistansk kvindes oplevelse i et indkøbscenter: "Normalt taler jeg dansk med min datter, når vi er ude at købe ind. Jeg kan huske engang, vi stod foran en 'fætter-BR-butik' og hun plagede om at få et eller andet. Jeg svarede hende på urdu, og så opdagede jeg, at der stod en dame og stirrede på

mig. Hun sagde ikke noget, men stirrede bare. Jeg kunne føle hendes blik hele vejen ud ad centeret”.

Den anden strukturelle forhindring i forhold til fremme af flygtninge/indvandreres engagement i opgange og udearealer udspringer af oplevelsen af de enkelte boligselskabers regulativer og vedtægter. Det, der kendetegner de danske boligselskaber, som er ramt af ghettoisering, er, at der er tale om meget store enheder (store blokke med mange lejligheder). Derfor har standardisering i mange tilfælde været en tiltrækkende måde at nedbringe omkostninger og forenkle administration og vedligehold. Dette har givet sig udtryk i overordnede og generaliserede retningslinier, som i ordlyd er domineret af for- og påbud til beboerne, samt i flere tilfælde klausuler om reetablering af ændringer i boligen i forbindelse med fraflytning.

Det skal understreges, at såvel ordlyd som fortolkning af krav om vedligeholdelse og reetablering varierer stærkt fra boligselskab til boligselskab. Ikke desto mindre er det et gennemgående forhold blandt de interviewede, at de ikke blot nærer stor tvivl om, hvad man som beboer må og ikke må, men at der i tvivlstilfælde også er en klar tendens til at antage, at det man er i tvivl om, er i strid med reglementet.

Denne tvivl virker i mange tilfælde som en bremse for udfoldelse. Det gælder både inde i lejlighederne og udenfor. Man lader fx være med at udvide skabsplads eller afskærme køkkensektioner, og hvis man gør det alligevel, sker det på en måde, der hurtigt og omkostningslavt kan tilbageføres til et oprindeligt udgangspunkt.

Problemet i denne sammenhæng er, *at selve lejligheden kommer til at understøtte en diasporisk oplevelse af ikke at høre til*. Hvis lejligheden fremstår som omfattet af forbud, og eventuelle ændringer laves med henblik på at skulle afmonteres, risikerer livet i lejligheden at komme til at fremstå som forbigående og uden varig indflydelse på omgivelserne.

Således fortæller et pakistansk ægtepar, at de i 8 år boede i en lejlighed uden at gennemføre den ceremonielle koranlæsning, som markerer indflytningen i en ny bolig. De har netop købt et parcelhus, som de under interviewet stadig er ved at flytte ind i, men regner ikke desto mindre med allerede inden en planlagt ombygning at gennemføre den nævnte ceremoni.

Hvad eksemplet viser, er hvorledes selv en ufærdig ejendom hurtigt føles som en sikker base for tilværelsen, hvorimod den lejede lejlighed længe bevarer en status af midlertidighed.

Mulige tiltag: fra forbud til inspiration:

Oplevelsen af forbud og restriktioner udspringer i mange tilfælde af et kommunikationsproblem. Ofte opstår kommunikationen mellem flygtninge-/indvandrere og boligselskabet, når førstnævnte ikke overholder regler og forpligtelser. Ved sådanne lejligheder gøres lejeren tydeligt opmærksom på sit ansvar. Når det derimod gælder indfrielse af ønsker og ideer er kommunikationen sjældent så tydelig.

For at ændre på dette kan boligselskabet i tillæg til for- og påbud, med fordel foreslå og inspirere til ændringer. Disse ændringer kan have en karakter, som eksempelvis øger den arkitektoniske og funktionelle værdi og bringer boligmassen op til nutidig standard. Endvidere kan der af boligselskabet foreslås finansieringsordninger, som gør selv udgiftstunge ændringer mulige også i lejligheder, hvor der bor beboere med lav indkomst.

Lejligheder kan med andre ord i højere grad præsenteres som mulighedsrum, hvilket vil kunne bidrage til at aflive en udbredt forestilling om, at de fleste ændringer er forbudte eller senere skal afmonteres. Derved bliver det nemmere at indskrive lejligheden i et livsprojekt i stil med ejerboligen, hvilket frem for at bekræfte en diasporisk midlertidighed inviterer til forankring.

Dette sker allerede i en række boligselskaber (fx Højstrup og Boligkontoret Danmark). Et gennemgående problem er imidlertid, at eksempler, pjecer og publikationer i høj grad omfatter andre beboertyper end flygtninge/indvandrere. Som eksempel kan nævnes Boligkontoret Danmarks publikation fra 2007 *Din bolig - dit valg – da lejerne blev herre i eget hus*. Heri præsenteres lejeboligen gennem 18 eksempler i høj grad som en dynamisk livsbolig, men karakteristisk er, at der ingen flygtninge/indvandrere medvirker i bogen. Dette kan med fordel justeres i fremtidige publikationer, således at gode eksempler også omfatter andre end danske familier. Signalet vil i den sammenhæng være tilhørsforhold frem for negligering, idet der med inddragelse af andre eksempler end etniske danskeres hjem vil være tale om inklusion af såvel andre beboere som deres tegn og symboler. Dette vil afgjort være et skridt i retning af en anerkendelse af individuelle tiltag, som kan lede til et øget engagement ikke bare inden i lejligheden, men også i forhold til forarealer så som opgange og de fjernere udearealer.

Udfordring: at få det gode initiativ til at blomstre:

Hovedtemaet i undersøgelsen har været det problematiske forhold mellem livet inden i lejlighederne og verden uden for fordøren. Det har vist sig, at overgangen mellem disse sfærer forekommer vanskelig, og at konsekvensen ofte er en resignation i forhold til fælles- og udearealer. Det er imidlertid ikke alle flygtninge/indvandrere, som begrænser den personlige udfoldelse til lejlighedens kontrollerede univers. Der findes i de forskellige boligselskaber mennesker, som overskrider grænser og sætter deres præg på det offentlige rum på måder, som ikke er hærværk, grafitti osv. At identificere og understøtte sådanne praktikker kan på sigt have konstruktiv indflydelse på det offentlige rum og medføre ændringer i form af nye relationer, der kan danne grobund for fremvæksten af et bredere beboerfællesskab.

Udfordringen ved denne indsats er, at initiativet kommer fra beboeren, og således ikke kan planlægges eller introduceres af boligselskabet. Endvidere afhænger potentialet af et givet initiativ i vid udstrækning af den specifikke sammenhæng.

Sagt med andre ord er det ikke sikkert, at det, der er en succes i en opgang eller en boligblok, også er det i en anden. Ikke desto mindre er der tale om et redskab med stort potentiale til at påvirke karakteren af et boligområde fordi, det netop er baseret på et lokalt ønske om at engagere sig.

Mulige tiltag: at understøtte brugerreven innovation:

I modsætning til de ovenstående tiltag kommer initiativet til forandring fra beboerne selv. Det stiller i høj grad krav til en opsøgende og lydhør praksis, hvor boligselskabet må bestræbe sig på at identificere, anerkende og vurdere brugerreven innovation.

Grundet sin særlige karakter er det ikke frugtbart at opstille en generel retningslinje for anvendelsen af brugerreven innovation. I stedet følger to konkrete eksempler, hvoraf det første er udfoldet, mens det andet indikerer et uudnyttet potentiale:

Haven

Som eksempel på brugerreven innovation, der er udfoldet i praksis, kan nævnes en tyrkisk kvinde, som ekstraordinært har fået lov til at anlægge en forhave foran hendes opgang. Der er 8 lejligheder i opgangen. I første omgang havde hun fået tilsagn fra beboerne til højre i opgangen (hvor hun selv bor), herefter havde hun søgt boligselskabet om tilladelse til at beplante arealet til højre for indgangspartiet. Året efter fik hun tilsagn fra beboerne til venstre i opgangen og udvidede haven til at omfatte begge sider af arealet foran indgangspartiet. Inspireret af kvinden søgte en dansk mandlig beboer i naboopgangen på lignende vis om tilladelse til at arrangere en forhave foran sin opgang. De to haver er adskilt af en lav hæk, og både den tyrkiske kvinde og den danske mand bruger ifølge kvinden megen tid på haverne og på at sammenligne og udveksle erfaringer og idéer.

Den tyrkiske kvindes have er et godt eksempel på brugerreven innovation. Arealet, hun har tilsået, har ikke før været tænkt som forhawe, og brugsretten var ud over et cykelstativ ikke nærmere defineret. Gennem hendes praksis er det ikke

desto mindre lykkes hende, at definere et fællesskab (de beboere hun har søgt tilladelse hos), redefinere et offentligt areal, tilføje det et individuelt islæt og etablere relationer på tværs af opgang, etnicitet, køn og familie. Hendes praksis har med andre ord skabt grobund for et moralsk og engageret *community*, der rækker ud i området.

Endelig har hendes have medført positive tilkendegivelser fra boligselskabets tekniske personale, som ved enkelte lejligheder har været behjælpelig med redskaber.

I dette tilfælde er der tale om uformel hjælp og anerkendelse, men i et fleksibelt boligselskab burde det være muligt aktivt at identificere og understøtte lignende aktiviteter. Således kunne man eksempelvis være behjælpelig med kompost, havefræser og andre redskaber.

Begivenheden

Havedyrkning er et vedvarende og pladskrævende projekt, som kræver tid og regelmæssig udfoldelse. Dette tiltaler langt fra alle beboere i den almene boligsektor. Imidlertid forekommer andre aktiviteter, som er snævrere afgrænset i tid og rum, men som vil kunne understøttes som konstruktive udfoldelser uden for hoveddøren. Her skal som et sidste eksempel antydes potentialet i fejringen af en hjemvendt pilgrim.

En yngre irakisk familiefar svarer på flg. spørgsmål: Hvornår har I sidst brugt opgangen til andet end at komme ind i lejligheden?

”Det var, da min far kom hjem fra Mekka. Når nogen kommer hjem fra pilgrimsfærd, pynter man opgangen med skilte og flag – ja, her er det kun opgangen, men hvis det havde været dernede [Bagdad red.], havde det været hele gaden”.

Ligesom haveprojektet er der her tale om en favnende praksis, idet hele opgangen inddrages i fejringen. En væsentlig forskel er, at fejringen er forbigående, og at der efter velkomsten følger en oprydning. I modsætning til fx graffiti, som også mærker det offentlige rum, er tegnsætning i dette tilfælde rettet mod en bestemt person, som i princippet kan drages til ansvar. Det, at velkomsten er tænkt som en fejring, betyder, at der skal ryddes op, hvis ikke det efterfølgende rod skal knyttes til den hjemvendte og dennes venner og familie. At være Haj (at have gennemført en pilgrimsfærd) er for muslimer forbundet med stor anseelse og respekt. Sandsynligheden for, at der vil blive ryddet op og gjort rent er med andre ord temmelig stor.

Det, den irakiske mand udtrykker, er imidlertid, at man i Danmark lægger bånd på sig selv, idet man begrænser markeringen til opgangen. Netop heri ligger et potentiale i forhold til at understøtte et om end skrøbeligt engagement i verden uden for hoveddøren.

Pointen er, at et boligselskab, der fx udlåner stiger til udsmykning eller lignende, på den ene side gennem anerkendelse af et kortvarigt arrangement medvirker til at fremstille ydre arealer som beboede og beboerne som afholdte, inkluderede og som hørende hjemme. Ikke mindst fordi fejringen bogstavelig talt er udtryk for et "velkommen hjem". På den anden side er boligselskabet sikret en væsentlig kontrol med arrangementet, fordi det i modsætning til fx graffiti og hærværk er en tilgængelig og synlig praksis.

At sikre sig relevant viden:

Det er vigtigt at understrege, at de præsenterede tiltag ikke skal opfattes som lette løsninger på komplekse problematikker, men at fx understøttelse af brugerdreven innovation forudsætter kvalificerede kompetencer i forhold til at identificere, analysere og vurdere komplekse sociale sammenhænge. Ikke mindst er det nødvendigt for at kunne skelne eksempler med *community*-skabende potentiale fra eksempler som opretholder eller resulterer i større skel mellem områdets beboere.

Dette gælder også vurderinger vedrørende omfanget af de nævnte tiltag. Det er ikke alle, der ønsker eller magter at præsentere velholdte hjem. Det gælder både inden for hoveddøren og på en eventuel tavle. Det er heller ikke alle opgange, som huser en beboer, der ønsker at dyrke have eller er hjemvendende pilgrim. Kunsten ligger i vid udstrækning i at dyrke det gode eksempel, frem for at forvente at alle beboere formår at bidrage og berige på lige fod.

Set i lyset heraf er det vigtigt at sikre, at boligselskabet besidder de nævnte kompetencer. Dette sikres enten gennem relevant konsulentbistand eller ved, udover teknisk/administrative kvalifikationer, også at prioritere medarbejdere med viden om komplekse sociale og kulturelle forhold.

Endelig er det at bo til leje i alment bolig byggeri et præmis, som omfatter mange andre end flygtninge/indvandrere. Det er fx ikke kun flygtninge/indvandrere, som bor i såkaldte ghettoområder og skelner mellem inde og ude. Det samme gør danskere, og selv om de ikke oplever at skulle præstere i forhold til en integrationsproces eller lever med diasporisk længsel, vil overskridelsen af et tegn- og symbolrigt indenfor til et tegn- og symbolfattigt udenfor også for dem formodentlig være ensbetydende med bedre boligforhold.

Bilag A:

Hvad man ikke bør gøre:

Det kunne synes oplagt, at en undersøgelse med udgangspunkt i 5 udvalgte minoriteter resulterede i en redegørelse for forskellige gruppers særegenheder. Eksempelvis kunne der på baggrund af det indsamlede materiale skrives om palæstinensere i den almene boligsektor, deres behov, ønsker og særlige træk.

Set i forhold til en udvikling af tiltag i den almene boligsektor er et sådan fokus imidlertid mindre relevant. Dels er de etniske grupper langt fra homogene. Således er der store forskelle på, hvad der fremhæves og ønskes på tværs af generationer, uddannelse og køn.

Endvidere er der i mange tilfælde ligheder mellem segmenter på tværs af grupperne, som i mindre grad vil fremstå som signifikante inden for rammerne af en etnisk kategorisering. Dette gælder ikke mindst boligen som genstand for udfoldelse af identitet og dens funktion som kontrolleret modsætning til det offentlige rum.

Endelig ville en redegørelse for de enkelte etniske minoriteters særegenheder være problematisk, idet fokusering på etniske kategorier risikerer at overekspone forbindelser til andre steder i verden. Således risikerer pakistanere at blive set i lyset af forestillinger om Pakistan, irakere i lyset af Irak, somalier i lyset af Somalia osv. I andre sammenhænge har sådanne eksponeringer givet sig udslag i forestillinger om, at etniske minoriteter skulle foretrække huse og lejligheder, der minder om huse og lejligheder i deres oprindelseslande (se fx Diken, Bülent: 2001 *Fra Østtyrkiet til Vestdanmark - fra landsbyliv til ghettotilværelse i det fascinerende og kedelige Ikast*, Akademisk forlag).

Interviewene i herværende undersøgelse viser imidlertid, at der er tale om folk, der har gennemlevet store omvæltninger, og som i mange henseender er beskæftiget

med at tilegne sig nye omgivelser. At udtænke modeller for lejligheder ud fra en forestilling om et hjemland risikerer derfor at resultere i eksotiske anakronismer. Dels fordi de tiltænkte beboere har forandret sig, ikke bare siden de rejste, men også ved selve det at rejse, og dels fordi de lande de rejste fra har forandret sig. Dette kommer især til udtryk i interviews med tyrkere og pakistanere, for hvem den store udvandring til Danmark skete i 1960'erne og 1970'erne.

Som eksempel på problematikken kan nævnes et tyrkisk hushold, som indtil for ganske nylig havde levet som storfamilie bestående af forældrepar, to sønner og svigerdøtre og to børnebørn. Denne boligform var ifølge den ene søn til stor gene for børn, svigerbørn og børnebørn, som gerne ville have deres egne lejligheder. Dette var imidlertid på grund af en stærk patriarkalsk familiestruktur ikke et legitimt ønske og lod sig ikke fremsætte over for familiens overhoved. I stedet valgte sønnerne at argumentere for, at en lejlighed på 106 m² var alt for lille til 6 voksne og 2 børn, og at det var uhensigtsmæssigt for børnebørnene at bo med deres forældre på et lille værelse. Dette argument vedrørende familiens trivsel overbeviste faren, der med sorg indvilgede i at opsplitte familien, og sammen med sin kone flytte i en nærliggende mindre lejlighed. Det samme gjorde den ene søn og svigerdatter, mens den anden søn og svigerdatter og deres 2 børn blev boende i den store lejlighed.

Dette eksempel viser tydeligt problemet ved en sammenkædning af etnicitet og bolig. Hvad ville i dette tilfælde være en tyrkisk bolig, og hvad ville konsekvenserne af en sådan være? Forestillede man sig en meget stor lejlighed med plads til 3 generationer, ville der være tale om lejlighed, der understøttede farens forestilling om et familieliv, men fratog børnene muligheden for at realisere deres boligønsker. Set fra sønnens perspektiv kan man sige, at deres almene bolig i dette tilfælde på mange måder allerede udgør en tyrkisk bolig. Dels er de meget glade for deres store lejlighed, hvor de lever som en tyrkisk kernefamilie og dels har forældrene og broren og svigerinden fået lejligheder i boligblokken overfor, således at børnebørnene dagligt kan komme hos bedsteforældrene og deres farbror og tante.

Etniske kategoriseringer risikerer altså, set lyset af ovenstående, på flere måder at have uhensigtsmæssige begrænsninger i forhold til en forståelse af præmisserne for at leve som flygtning/indvandrere i dansk alment boligbyggeri.

Endelig er beboersammensætningen i den almene boligsektor en variabel størrelse. Således udgjorde flygtninge/indvandrere fx i 1981 5% af beboerne i sektoren, hvorimod de i 2004 udgjorde 23% (Socialministeriet 2006 s. 91). Det vil sige, at store boligkomplekser som fx Gellerupparken og Vollsmose, der begge er opført i perioden 1968-72, er tegnet og opført i en tid med lav indvandring. I dag huser disse områder høje koncentrationer af flygtninge indvandrere (henholdsvis 84% og 64% af beboerne) (ibid. s. 116).

Hvem, der ender som flygtning i Danmark, afhænger af faktorer, som vanskeligt lader sig forudse. Israel/Palæstina-konflikten og dens konsekvenser i mellemøsten, borgerkrigen i Somalia og krigen i Irak er årsag til tilstedeværelsen af de største flygtningegrupper i den danske almene boligsektor. Sandsynligvis vil fremtidens flygtninge også have forskellig etnisk baggrund, vaner og kultur, hvorfor forestillingen om fx en arkitektonisk tilpasning af bestemte etniske grupper hverken er udtryk for en fremsynet praksis eller en garanti for overensstemmelse mellem beboere og boligmasse.

Endvidere er der en stor mobilitet indenfor sektoren. Flygtninge/indvandrere og deres efterkommere flytter oftere end resten af befolkningen. Således flyttede 25% af alle flygtninge/indvandrerhusstande, der var kommet til Danmark efter 1990 mindst en gang i 2002, hvorimod tallet var 11% for den samlede danske befolkning (Skifter Andersen 2006:02 s. 52). Af de flyttede flygtninge/indvandrere flyttede 58% til en almen bolig, mens dette kun gjaldt 23% af den flyttende befolkning som helhed (ibid. s. 64). Der tegner sig med andre ord et billede af en sektor, hvor flere familier flytter rundt mellem forskellige lejligheder. En årsag til mobiliteten er bl.a. den såkaldte oprykning, som favoriserer beboere frem for tilflyttere i forhold til adgang til større lejligheder. Næsten hver fjerde oprykker i den almene boligsektor

er flygtning/indvandrere eller efterkommer heraf, hvilket i forhold til det samlede antal oprykninger er en overrepræsentation på henholdsvis 16% og 7% (Erhvervs- og Boligstyrelsen 2004 s. 47).

Som mønsteret ser ud i dag er der med andre ord ingen garanti for, at fx somalier ville blive boende i "somalilejligheder", hvis fx en større lejlighed blev ledig. Eller som en palæstinensisk kvinde udtrykker det: "Det er nemt at sige, hvad indvandrere gerne vil have – større og billigere lejligheder!".

En sidste tendens, som medvirker til, at beboersammensætningen i den almene boligsektor fremstår variabel, optræder hos indvandrere, som kom til Danmark før 1990. Dette indbefatter bl.a. tyrkiske og pakistanske arbejdsmigranter, som også tilhører to af Danmarks største etniske minoriteter. Denne kategori flytter sjældnere end landsgennemsnittet (9% mod 11% for hele befolkningen i 2002) (ibid. s. 52). Til gengæld flytter netop tyrkere og pakistanere i videre udstrækning end andre etniske minoriteter ud af den almene sektor og ind i ejerboliger. Således flyttede 12% af alle tyrkiske og alle pakistanske husstande, som flyttede i 2002, i en ejerbolig. Derimod var det 7% af flygtninge/indvandrere fra de arabiske lande (bl.a. irakere og palæstinensere), og ingen somalier (0%), der flyttede til denne boligform (disse grupper repræsenterer i vid udstrækning flygtninge/indvandrere, som er kommet efter 1990) (SBI 2006 s. 65).

Pointen er, at etniske minoriteter, som i dag forbindes med den almene boligsektor, muligvis på sigt forlader denne i forhold til det private boligmarked. Det skal understreges, at ovennævnte tendens er svag, men ikke desto mindre antydes endnu en risiko ved at bygge "etniske lejligheder", nemlig at man i fremtiden risikerer at mangle beboere af etnisk overensstemmelse med en given boligmasse.

Bilag B:

Metode og forskningsdesign:

Hvor og hvem:

Undersøgelsen er baseret på 21 etnografiske interviews med repræsentanter for 5 større etniske minoriteter i Danmark. Der er tale om tyrkere, pakistanere, palæstinensere¹³, irakere og somalier bosiddende i Århus, Odense og København.

Begrundelsen for at udvælge netop disse 5 grupper er dels, at tyrkere, pakistanere, irakere og palæstinensere udgør Danmarks største minoriteter. Årsagen til at indbefatte somalier er, at en forholdsvis stor andel af denne minoritet (79,8%) bor i alment boligbyggeri (Skifter Andersen 2006 s. 47).

I Århus er der hovedsagelig blevet interviewet i Gellerupparken, i Odense har det været i Vollsmose, mens der i København fortrinsvis er gennemført interviews i større boligkomplekser på Amager.

Udvælgelseskriterierne for deltagere i undersøgelsen, hviler alene på etnisk tilhørsforhold og boligform. Det vil sige, at der ikke skelnes mellem, hvorvidt deltagere har opnået opholdstilladelse på baggrund af flygtningestatus, efterspørgsel af arbejdskraft, familiesammenføring, eller er født og opvokset i Danmark som børn af flygtninge/indvandrere. Samtlige af disse kategorier er repræsenteret i undersøgelsen, men er altså ikke i udgangspunktet opstillet som kriterier.

---

¹³ Palæstinensere er grundet den politiske historie vedr. staten Israel vanskelige at opgøre statistisk idet de ikke registreres som en befolkningsgruppe, men som libanesere, jordanere, syrere, kuwaitere eller som statsløse. Ikke desto mindre udgør denne gruppe en af Danmarks største etniske minoriteter (Kilde: Arabere i Danmark – et statistisk overblik <http://dedi.org.eg/index.php?id=322>).

Rekruttering:

Deltagerne i undersøgelsen er rekrutteret via 3 kanaler. Dels via kontakt til indvandrerorganisationer og råd, dels via forskerens personlige netværk, og endelig gennem 'sneboldeffekten', hvor interviewpersoner er blevet bedt om at finde nye interviewpersoner i deres eget netværk. Sidstnævnte tilgang har været særlig værdifuld, fordi der herved er opnået interviews med større netværker af familie og venner, hvilket har øget indsigten i betydningen af sociale relationer samt muliggjort sammenligning mellem forskellige generationer.

Endvidere har henvisningen til bekendte betydet adgang til familier, der ellers typisk ville væge sig imod at deltage i interviews med en mandlig interviewer. Dette gælder enlige kvindelige forsørgere. Således indgår i undersøgelsen flere fraskilte kvinder, enker og kvinder hvis ægtemænd er bosiddende i udlandet.

Hvordan:

På nær et indledende fokusgruppeinterview og to interviews hos familier i parcelhuse er dataindsamlingen foregået som hjemmebesøg a 2 til 3 timers varighed hos familier i alment boligbyggeri. Hvert hjemmebesøg har indbefattet et indledende semistrukturerede interview (typisk i stuen), herefter rundvisning og fotografering.

Fotograferingen er foretaget af beboerne selv. Under fotograferingen er beboerne blevet bedt om at redegøre for valg af motiver, hvilket er blevet anvendt som udgangspunkt for yderligere interview.

Fokusgruppeinterviewet blev afholdt i et dansk parcelhus, og indbefattede 4 unge mænd af henholdsvis irakisk, somalisk, pakistansk og dansk oprindelse. Formålet med denne interviewform var som indledning til projektet at afdække umiddelbare ligheder og forskelle vedrørende opfattelser af hjem og bolig.

Angående de to interviews i parcelhuse, blev disse gennemført med familier der tidligere havde boet i lejelejligheder. Dette skete for at sikre et komparativt grundlag, samt for at forfølge en ambition om at afdække faktorer, som leder indvandrere/flygtningefamilier bort fra den almene boligsektor.

Bilag C:

Anvendt litteratur:

Clifford, James: 1994: "Diasporas", *Cultural Anthropology* 9(3).

Diken, Bülent: 2001, *Fra Østtyrkiet til Vestdanmark – fra landsbyliv til ghettotilværelse i det fascinerende og kedelige Ikast*, Akademisk Forlag.

Knudsen, Flinker & Hansen: 2007, *Din bolig – dit valg – da lejerne blev herre i eget hus*, Boligkontoret Danmark.

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration: 2004, *Regeringens strategi mod ghettoisering*, Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.

Skifter Andersen, Hans: 2006, *Etniske minoriteters flytninger og boligvalg*, SBI.

Skifter Andersen, Hans: 2004, *Virkninger af oprykningsretten i almene boliger*, Erhvervs- og Boligstyrelsen.

Socialministeriet: 2006, *Den almene boligsektors fremtid*, Socialministeriet.